

ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

TYPES OF LIABILITY FOR INFRINGEMENT OF CITIZENS IN ENVIRONMENTALLY SAFE ENVIRONMENT

Бондаренко В.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник юридичного відділу
ТОВ «Криворіжспецремтранс»

Статтю присвячено дослідженню видів відповідальності за порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Охарактеризовано особливості дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності за порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Також запропоновані актуальні пропозиції, щодо розглядаємої тематики.

Ключові слова: види відповідальності, порушення, права громадян, безпечне середовище, навколишнє середовище.

Статья посвящена исследованию видов ответственности за нарушение прав граждан на экологически безопасную окружающую среду. Охарактеризованы особенности дисциплинарной, административной, уголовной и гражданско-правовой ответственности за нарушение прав граждан на экологически безопасную окружающую среду. Также предложены актуальные предложения по рассматриваемой тематике.

Ключові слова: виды ответственности, нарушения, права граждан, безопасную среду, окружающую среду.

The article studies the species responsible for violations of human rights in an environmentally safe environment. The features of disciplinary, administrative, criminal and civil liability for violation of human rights for environmentally safe environment. Also proposed relevant suggestions on subjects.

Key words: types of liability, infringement, civil rights, secure environment, environment.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлюється тим, що відповідальність у сфері захисту прав і законних інтересів громадян від екологічних порушень є одним з пріоритетних завдань держави. Екологічні правопорушення посягають на екологічну безпеку в державі, чим фактично порушують конституційне право кожної людини на екологічно безпечне навколишнє середовище. У свою чергу, юридична відповідальність спрямована на охорону існуючого правопорядку в суспільстві і захист суспільства від можливих правопорушень.

Метою статті є дослідження видів відповідальності за порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Стан дослідження. Сприятиме досягненню поставленої мети дослідження таких вчених, як С.С. Алексєєв, Н.Б. Болотіна, С.Н. Братусь, М.В. Вітрук, М.І. Іншин, О.С. Іоффе, О.М. Кисель, О.В. Малько, К.Ю. Мельник, Н.С. Малєїн, М.І. Матузов, Н.М. Оніщенко, О.І. Процевський, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, М.В. Цвік, Г.Г. Шмельова, М.Д. Шаргородський Ю.С. Шемшученко, О.М. Ярошенко та інших.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [1] особи, винні у порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище (п.а) несуть відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Вказаною статтею передбачено застосування дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності.

За найбільш соціально небезпечні діяння у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища встановлено кримінальну відповідальність. О.Л. Дубовик визначає поняття «екологічний злочин» як передбачене кримінальним законодавством і заборонене їм під загрозою покарання винне суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на навколишнє середовище і її компоненти, що призводить до негативних змін стану навколишнього середовища, знищення, пошкодження її об'єктів [2, с. 156]. Якщо розглядати кримінальну відповідальність як певний вид і міру належної поведінки, що передбачені санкцією реалізованої кримінально-правової норми за вчинений особою злочин, то в цій площині вона (кримінальна відповідальність) служить специфічним різновидом юридичного обов'язку. Цей обов'язок полягає в обов'язку відповісти за вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України [3, с. 920]. Кримінальний Кодекс України встановлює лише покарання за скоєння злочину. Однак особливість кримінальної відповідальності в тому, що до моменту набрання законної сили вироку суду про реалізацію кримінальної відповідальності не можна говорити, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути покараною, поки його провина не буде доведена в законному порядку і підтверджена обвинувальним вироком суду. Таким чином, кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка реалізується спеціальними органами держави за допомогою кри-

мінально-правових засобів впливу, вид і міра яких чітко визначені обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

У Кримінальному кодексі України [3] екологічним злочинам присвячений Розділ VIII, який містить 19 складів екологічних злочинів (ст. 236–254), до яких відносяться спеціальні екологічні злочини, що посягають на окремі природні об'єкти. Наприклад, забруднення вод та атмосфери, псування землі, порушення правил використання та охорони надр тощо. У вигляді санкцій за екологічні злочини застосовуються штраф, позбавлення права займатися певною діяльністю або займати певні посади, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, конфіскація обладнання, засобів полювання, лову, знарядь, засобів заволодіння та всього добутого тощо.

Аналогічно, розділом 8 «Злочини проти довкілля» Кримінального Кодексу відокремлюється предмет кримінально-правового регулювання – довкілля, та підкреслюється мета – захист довкілля від злочинного впливу, який спрямований на захист прав людини на безпечне навколишнє середовище. Але лише окремі статті мають приписи, щодо наслідків порушень конституційних прав людини. Із 19 статей екологічних злочинів, стаття 236 «Порушення правил екологічної безпеки», стаття 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» мають диференціацію в покаранні, якщо це спричинило загибель людей. Стаття 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення у випадку негативного впливу на здоров'я людини», стаття 239 «Забруднення або псування земель», стаття 240 «Порушення правил охорони або використання надр», стаття 241 «Забруднення атмосферного повітря», стаття 242 «Порушення правил охорони вод», стаття 243 «Забруднення моря» передбачають більш жорстоке покарання, якщо створена небезпека для життя, здоров'я людей тощо. Безсумнівно, що особливість екологічного правопорушення полягає в тому, що вони, посягаючи на екологічну безпеку та екологічний правопорядок, завдають шкоди людині, погіршуючи природні основи його життєдіяльності, чим порушують конституційне право кожної людини на сприятливе навколишнє середовище. Однак, вважаємо, що такий елемент захисту прав людини, як відповідальність за екологічні правопорушення, є однією з головних завдань як правотворчої, так і правозастосовної діяльності, що можливо тільки при комплексному впливі на суб'єкта правопорушення. Тому, маємо визначити, що сучасна державна політика у природоохоронній сфері не в повному обсязі створює можливості для захисту прав людини на безпечне довкілля шляхом вживання більш жорстоких санкцій за скоєння екологічних правопорушень, маючих вплив на права людини.

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності. У науці виділяють дві підстави для застосування адміністративної відповідальності: юридично-правовий акт, що встановлює

відповідальність, і фактичне правопорушення [4, с. 29]. Тобто адміністративна відповідальність – це категорія, яка напряму пов'язана з юридичним фактом, що породжує адміністративно-правові наслідки.

Аналіз більшості порушень, відображених у Кодексі України про адміністративні правопорушення [5], по суті, є порушеннями службової дисципліни керівниками державних органів, які не виконують або виконують не в строк, не в повному обсязі, з порушенням встановленого порядку тощо покладених посадових обов'язків. Адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, відповідно до ст. 14 КУпАП [5] підлягають посадові особи за недодержання встановлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Саме тому, адміністративна відповідальність регулює управлінські відносини. Адміністративна відповідальність настає лише за конкретні правопорушення; встановлюється державою і пов'язана із застосуванням до правопорушника санкцій правових норм уповноваженими суб'єктами; реалізується в процесуальній формі.

Під екологічним правопорушенням визнається посягання на екологічний правопорядок, екологічні права і свободи громадян, право власності на природні ресурси і порядок управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища, протиправна дія (або бездіяльність), яка заподіяла або могла заподіяти шкоду довкіллю і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність [6, с. 137]. Особливість адміністративно-правової відповідальності полягає в тому, що статтею 2 КУпАП [5] передбачено: положення Кодексу поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, але ще не включені до Кодексу.

Аналізуючи Кодекс України про адміністративні правопорушення [5], маємо можливість визначити, що законодавством передбачена відповідальність за порушення галузевого законодавства: земельного, водного, лісового законодавства, про надра, охорону атмосферного повітря і тваринного світу, екологічну безпеку. Вказаний Кодекс містить понад 50 екологічних правопорушень, а також відповідальність за них (гл. 7–9 включно). Заходами адміністративних стягнень згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення [5] є попередження, штраф, конфіскація знарядь вчинення правопорушення, позбавлення спеціальних прав (наприклад, права полювання).

Предметом правового регулювання вищевказаних статей КУпАП є виключно об'єкти довкілля, захист прав людини на безпечне навколишнє середовище не визначений як предмет правового регулювання.

Самостійним видом юридичної відповідальності є дисциплінарна відповідальність, яка є процесом впливу, з одного боку, на особу, яка вчинила правопорушення, а з іншого – на потенційного правопорушника. Стаття 147 Кодексу законів про працю України

стверджує: «За порушення трудової дисципліни до працівників може бути застосовано лише одне з наступних заходів стягнення: догана, звільнення» [7]. Підставою для настання дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок як проти-правна, шкідлива, вольова, винна дія чи бездіяльність того чи іншого працівника.

З науково-теоретичної точки зору в дисциплінарному проступку як підставі дисциплінарної відповідальності необхідно розрізняти фактичний і юридичний аспекти. Юридичний аспект різновиду соціальної відповідальності полягає безпосередньо в юридично закріплених вимогах, до поведінки працівника. Відповідно фактичний аспект дисциплінарного проступку – та проти-правна поведінка, внаслідок якої відбулося порушення.

Конструкція або склад правопорушення у правовій науці, а також на практиці щодо з'ясування правомірності притягнення порушника до відповідальності, розглядається як єдність об'єкта і об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони [8, с. 48]. Означені елементи складу правопорушення мають місце і щодо такого різновиду останнього, як дисциплінарний проступок. При чому, об'єктивні ознаки дисциплінарного правопорушення характеризують об'єкт проти-правного посягання – службову дисципліну, та зовнішнє вираження цього діяння – об'єктивну сторону. Суб'єктивні ознаки відображають юридичну характеристику особи – суб'єкта та його психічне ставлення до вчиненого та наслідків – суб'єктивну сторону. Діяння може бути визнане дисциплінарним проступком лише тоді, коли воно спричиняє шкоду або містить загрозу заподіяння шкоди цим суспільним відносинам.

Як різновид відповідальності законодавством України передбачена цивільно-правова відповідальність, особливість якої обґрунтована можливістю застосування самостійно чи спільно з іншими видами юридичної відповідальності. Вищенаведеною статтею 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів, а стаття 69 цього Закону вказує на необхідність її компенсації в повному обсязі [1].

Ю.С. Шемшученко різновид цивільно-правової відповідальності в галузі екології розглядає як матеріальну відповідальність за шкоду довіллю [9, с. 196]. В.І. Андрейцев та М.І. Малишка доводять, що компенсація шкоди – це майнова відповідальність за екологічні правопорушення [10, с. 204; 11, с. 13]. Цивільним кодексом України [12], зокрема ст. 1166 передбачено відшкодування шкоди, завданої довіллю, яка відшкодовується у відповідності до такс і методик підрахування шкоди як форми цивільної відповідальності. Тобто, правова природа цивільно-правової відповідальності полягає у покладанні на правопорушника обов'язку відшкодувати шкоду, за-

подіяну в результаті порушення правових екологічних вимог.

Л.П. Решетняк, аналізуючи природу відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу доводить, що це складний соціально-правовий інститут, який є поєднанням заходів цивільно-правової відповідальності, норм екологічного законодавства та санкцій позитивної відповідальності [13, с. 15]. Відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, є складовою інституту відшкодування екологічної шкоди та відповідно до статті 50 Конституції України, розглядається як захід захисту екологічних прав громадян [14].

Фундаментальну позицію зайняв М.М. Бринчук з питання поняття «екологічна шкода», яке є одним з ключових понять у процесі реалізації прав людини на безпечне середовище при відшкодуванні шкоди. Так, вчений стверджує, що екологічна шкода – це погіршення стану навколишнього середовища, яке сталося внаслідок порушення екологічних правових норм, і пов'язане з ним «будь-яке применшення охороняемого законом матеріального і нематеріального блага, включаючи життя і здоров'я людини, майно фізичних та юридичних осіб» [15, с. 195].

Відшкодування шкоди може бути здійснено в судовому або позасудовому порядку. Для відшкодування екологічної шкоди може використовуватися видача допомоги з тимчасової непрацездатності, оформлення інвалідності з причин, пов'язаних з впливом на здоров'я людини несприятливого навколишнього середовища, надаються державою різні пільги і компенсації. У судовому порядку, особа, якій було завдано екологічна шкода, має право вимагати повного відшкодування заподіяної шкоди, включаючи витрати на лікування, догляд за хворим, витрати у зв'язку з необхідністю зміни місця проживання тощо. Слід зазначити, що це право закріплено на конституційному рівні. При цьому підлягає відшкодуванню екологічна шкода як у матеріальній, так і нематеріальній формі. Нормами цивільного законодавства закріплено право на відшкодування моральної шкоди. Вимоги про відшкодування шкоди пред'являються тим юридичним особам і громадянам, з вини яких сталося забруднення чи інший шкідливий вплив природного середовища, що і стало причиною порушення прав на безпечне середовище.

Висновок. Слід визначити, що Кодекс законів про працю України, Кодекс України про адміністративні правопорушення [5] та Кримінальний кодекс України [3] спрямовані на застосуванні державними органами примусових заходів майнового і особистого характеру до підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян, які порушили екологічне законодавство. Їх зміст зведений до усунення безпосередньої шкоди, відновлення забрудненого, зруйнованого навколишнього середовища. У свою чергу, безпосередньо на захист прав громадян внаслідок порушення норм екологічного права вказані правові акти спрямовані побічно, лише в частині відновлення порушеного стану навколишнього природного

середовища. На нашу думку, оптимізація реалізації та охорони прав людини повинна йти не по шляху створення особливих адміністративно-правових і кримінально-правових норм, а по шляху вдосконалення практики раннього припинення правопорушень в екологічній сфері. Тому варто погодитися

з правознавцями екологічного права в тому, що на сучасному етапі розвитку держави одним з основних напрямків вдосконалення екологічного законодавства та підвищення його ефективності є чітке розмежування зобов'язань, повноважень та відповідальності всіх суб'єктів права [16, с. 12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264–XII (із змінами, внесеними згідно з Законами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
2. Дубовик О.Л. Экологическое право. Элементарный курс / О.Л. Дубовик. – М.: Юристъ, 2002. – С. 156–158.
3. Кримінальний кодекс України № 2341–III від 05.04.2001 // Офіційний вісник України, 200. – № 21, ст. 920
4. Административная ответственность в СССР / В.М. Манюхин, Ю.С. Адушкин. – Саратов, 1988. – С. 29–31.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України № 8073–X від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 112.
6. Дубовик О.Л. Экологическое право в вопросах и ответах / О.Л. Дубовик. – М.: Проспект, 2001. – С. 137–140.
7. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322–VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 37
8. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушения трудового законодательства / Л.А. Сыроватская. – М.: Юрид. лит., 1990. – 254 с.
9. Мунтян В.Л. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовский. – К.: Наукова думка, 1978. – 28 с.
10. Андрейцев В.І. Екологічне право: навч. Посібник для юрид. фак. вузів] / В.І. Андрейцев – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
11. Малишко М.І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення / М.І. Малишко – К.: УНА, 2001. – 28 с.
12. Цивільний кодекс України від 01.01.2004 р. № 345–IV (із змінами, внесеними згідно з Законами) // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
13. Решетник Л.П. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого / Л.П. Решетник. – Харків, 2005. – 20 с.
14. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
15. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) / М.М. Бринчук. – М., 1998. – С. 495–497.
16. Шемшученко Ю.С. Проблеми розвитку екологічного права та законодавства на сучасному етапі / Ю.С. Шемшученко, В.І. Олещенко / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів» / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги]. – Х.: Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – 2009. – 229 с.